

УДК 141.33

Ф 43

Галина ФЕСЕНКО

**“МИСТЕЦТВО ЖИТИ” У МІСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ПРОЕКТУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ**

Аналізується феномен культурного простору міста у філософсько-антропологічній перспективі через експлікацію на процес самопроектування людини. Окреслено форми культурної присутності людини в урбанізованому просторі у діапазоні “об’єктивації-суб’єктивації”. Доведено необхідність формування культурної платформи сучасного міста на основі креативних технологій.

***Ключові слова:** урбаністика, суб’єкт, топос, темпоральність, креативність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній філософії феномен культури міста набуває антропологічного звучання, оскільки місто є не лише природно-технічним комплексом, частиною ландшафтного середовища, а й своєрідною формою співжиття людей, центром “культурного тяжіння”. Актуальними стають концепції, у яких проблема міської культури пов’язується з модальністю людського буття. Особливе соціальне та просторове середовище міста формує своєрідні форми міського життя. У культурфілософських дослідженнях, що розглядають соціокультурну динаміку залежно від ступеня залучення до неї людини, міське середовище осмислюється залежно від того, як воно впливає на саморозвиток особистості, окреслюються форми соціокультурного буття.

У новоєвропейській філософії міська культура уявлялася штучним простором, відчуженим від людини, і навіть

спрямованим проти неї. Так, Ж.-Ж. Руссо зазначав, що люди “закриваючись” у містах, морально слабшають, а чим ближче нації до природи, тим більше доброти в їхньому характері. О. Шпенглер оцінював зростання чисельності міст як прояв вродження цивілізації, фінал культури. Цивілізаційна стихія, на думку автора “Занепаду Європи”, несе мешканцям міста внутрішню спустошеність і вичерпаність. Це свідчить про те, що у свідомості городянина народжується неприйняття міста і культури загалом. На рубежі XIX – XX ст. у “філософії життя” формулюються ідеї, спрямовані не проти цивілізації, а культури, відчуженої від особистості.

На кінець XX ст. очевидним став дещо несподіваний результат. Міська цивілізація не тільки не зруйнувала традиційні культури, а й створила умови їхнього збереження та підтримки. У сучасному мегаполісі особистість має можливість зберегти свою культурну ідентичність, забезпечити собі та своїм близьким “дім душі” в рамках національної, етнічної, конфесійної субкультури. Мало того, саме мегаполіси стали джерелом нових потужних процесів культурогенези, виникнення і розвитку нових вікових, дозвілєвих, професійних та інших субкультур. Мислителі виступають проти дослідження культурних феноменів у формі надіндивідуальної реальності, пропонують стратегію творчого перероблення її через осмислення життєвих явищ. Актуальності набуває осмислення культурного простору міста у співвідношенні з індивідуальною реальністю, значущою для суб’єкта, який її переживає, як “життєтворчість”.

Дослідження ціннісно-смыслових аспектів міського простору актуалізують вивчення не культурних об’єктів, а суб’єктів культури. У новій культурфілософській парадигмі місто не протистоїть людині, не є зовнішнім, чужим, воно нерозривно пов’язується з людиною. Формується нове бачення культурної реальності, покликане відтворити “живий” образ міста як складного динамічного цілого, особливим творчим компонентом якого є людина. Умови для існування культури створює сама людина за допомогою соціокультурних форм, і у такому разі феномен міста розглядається через поєднання структури людської темпоральності зі світоглядним універсумом. Учасники європейського культурного конгресу 2011 р. відзначили, що в

цифрову епоху саме визначення культури зазнало змін, вона повинна вселяти довіру й приносити соціальні зміни; “значення культури полягає у тому, щоб вчити творчому мисленню” [19].

Актуальність зазначеної проблематики зумовлена не тільки особливостями глобальної соціокультурної ситуації, а й внутрішніми проблемами вітчизняної культурної ситуації: зникає різноманітність та індивідуальність типів культури, “міська особистість” втрачає інтерес до того, що відбувається в її місті, послаблюється і почуття відповідальності за нього. Нагального розв’язання потребують питання осмислення культурного простору міста освоєного людиною, в тих чи тих параметрах значимого для неї ціннісно-сислового світу. Отже, йдеться про перетворення потенцій і резервів простору в реальне “просторове середовище” в культурному значенні цього поняття, у середовище, насичене міською культурою. “Лікування містом”, за влучним виразом Л. Когана [6], починається з усвідомлення того, що ж взагалі значить той простір, у якому ми перебуваємо, існуємо.

Питання культурного проектування міського простору набуває актуальності не тільки на теоретико-методологічному рівні, а й у зв’язку із важливими практичними завданнями, зокрема розробкою стратегій розвитку міст України, що окреслюють розвиток місцевої громади до 2025 р. [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Іноземні дослідники проявляють активний інтерес до зазначеної проблематики. Там здійснений крок вперед до “нової культури міста” від тієї, що розумілася як така, яка включає все, що люди робили і про що думали (Л. Мамфорд [16]). Оскільки міста стали одночасно фрагментованими і глобально пов’язаними, звертається увага на те, що міста, як і раніше, залишаються важливими для соціальних контактів. Дж. Форестер оперує терміном “urban” для осмислення різних способів міського буття як індивідуального, так і колективного (“становлення разом”) [15, 112 – 128]. К. Шорске актуалізує питання культурного проектування з ме-

тою узгодженості міського простору з позиції того, “як описувати різні речі разом”, а також “зближення культурних просторів і перетворення їх на інтерактивні, здатні функціонувати у різних турбулентних середовищах” [18, 5 – 7].

Проте, осмислення нової “культурної перспективи міста” потребує розробки відповідного теоретико-методологічного підходу, який сьогодні, схоже, формується з безлічі теорій, що включають ідеї філософської антропології (наприклад, таких, як У. Генерц). У. Генерц, спираючись на “міські перспективи”, розроблені в інших дисциплінах, таких, як історія, соціологія, географія, намагається довести інтелектуальну єдність історії культури та розвитку міської антропології [17, 4]. Філософсько-антропологічні підстави урбанології розроблялися російською дослідницею Ю. Тихеєвою [14].

До кінця ХХ ст. у вітчизняних дослідницьких стратегіях переважало розуміння культури міста як сукупності наявних предметів або цінностей, що складають культурний фонд міста, який потрібно описати, класифікувати, вивчити. Завдяки методу дескриптивної-класифікації в урбаністиці накопичується емпіричний матеріал, що дає можливість характеризувати життєдіяльність окремих сфер міста. Втім, Я. Верменич ставить питання про теоретико-методологічне “оновлення” історичної урбаністики [1]. Л. Демська-Будзулак презентувала топос міста “як складову психології літературного героя” [3, 11]. На нашу думку, настав час і для філософсько-антропологічної рефлексії, бо сама спроба у науковій практиці відмовитися від філософії, від пошуку прихованих від спостереження сутностей призводить до “подрібнення” тематики, відходу від фундаментальних проблем. Так, М. Карповець обґрунтовує доцільність використання постструктуралістського та феноменологічного підходів у дослідження внутрішньої та зовнішньої реальності міського буття [5]. М. Препотенська окреслює екзистенційний простір *homo megarolis* [12].

У вітчизняній філософії епістемологічною платформою для культурної урбаністики можуть бути роботи С. Кримського [8] (у центрі уваги якого – цивілізаційні коди людської діяльності, її ціннісно-смысловий контекст), В. Лазарева [9] (який пропонує розглядати феномен соціокультурного буття за принципами інтер-

вальної антропології). Крім того, філософсько-антропологічний аналіз культурного простору сучасного міста має спиратися й на концепцію креативності, що відбувалася у дослідженнях Х. Йоаса [4], Ч. Лендрі [10], Л.Тарасюка [13].

Підсумовуючи огляд проаналізованих нами публікацій, значимо, що поза увагою дослідників залишилися суттєві аспекти антропологічного підходу у розумінні міської культури. Пильно вдивляючись у міські ареали, дослідники мають звертати увагу на різноманітні універсуми життєвих стилів, розглядати їхню соціальну організацію і культурні практики в динаміці глобального і локального. До культурологічного аналізу має включатися не тільки найрізноманітніший візуальний матеріал (літературні образи, просторові структури, символічні карти повсякденності), а й власне “конструктивний суб’єкт”, здатний до творчого самовираження. В такому випадку дослідження відкриють нові можливості для проектування креативного культурного простору сучасного міста.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є філософсько-антропологічний аналіз культурного простору міста. Для її досягнення пропонується розв’язати наступні **завдання**: по-перше, проаналізувати особливості феномену міста як певного онтологічного простору із власною культурою та системою цінностей у світлі сучасних філософських концепцій; по-друге, виявити можливі “координати присутності” людини у культурному просторі міста.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Мистецтво жити є, передусім, мистецтвом бути *присутнім* у теперішньому “тут” і “зараз”. Відмова від культурного холізму, дезінтеграція поняття культури сприяли виникненню нових поглядів на просторовість культури, коли простір розглядається як проблема, а не як щось задане. У більшому фокусі уваги опиняються різні культурні форми просторовості, які взаємонакладаються.

Поняття “присутності” зазвичай асоціюється з уявленням про “місце” як *топос*. За таким поглядом, смисл життя – у *присутності*, яка чуттєво відкрита світу й одночасно виводить людину у метафізичний план, заповнюючи її буття [9, 87]. Зараз

дослідники перестали вважати, що культура в природний спосіб прив’язується до певного місця. “Присутність” розуміється не просто як “місце”, певний локалізований простір фізичного чи соціокультурного характеру, а певна цілісність із власною внутрішньою логікою перебування суб’єкта у певному місці.

“Присутність” у місті має не тільки свою топологію, а й темпоральність. Час є однією з тих реалій, що визначають смислове поле людського світосприйняття [2]. Крім того, *час*, що конструює топос, можна розглядати як інтервал поширення точки-зараз, у якій виникає можливість для подальших темпоральних модифікацій минулого, теперішнього й майбутнього [9, 88]. Наприклад, в автобіографічному творі “Родинна Європа” Ч. Мілоша міркування про власний життєвий шлях переплітаються з політичними та філософськими діагнозами, екскурсами в теологію, спогадами про людей і т. ін., отже, спостерігаємо поєднання різних просторів [11].

Міський часо-простір буття Ч. Мілоша накладений на сітку географічних координат Вільно – Варшава – Париж – Берклі – Краків. Його світ становить неподільний зв’язок часу. Його часо-простір розтягається і ширше, і глибше, ніж діапазон досвіду одного людського життя, стає “великим часом культури”. Ч. Мілош визнає спорідненість між людьми, які живуть в одному й тому ж часі, і у містах, віддалених між собою, і належних до цивілізацій, що не мали безпосередніх взаємних контактів. Так, автор наголошує, що Вільно, Будапешт не були вилучені із загального культурного обігу.

Ч. Мілош зазначає, що європейська культурна традиція поза всіма подіями створила на всьому континенті мережу знаків, які свідчать, що єдність Європи у її культурній спадщині. Актуальною стає реконструкція того, що зберігається в індивідуальній й колективній пам’яті: “США і Європа: належали ми до одного обігу здобутків культури [11, 75] ... вирішальною відмінністю була насолода кіно. З цього погляду йшлося про цілковиту паралельність у часі між мною і моїми ровесниками у Франції, Голландії чи Америки. ... кіно впливало одночасно на фасон дамських капелюхів, зачіски й стиль усмішок... Паралельність у часі забезпечували й книжки” [11, 77].

У зв'язку з цим важливою для розуміння онтологічного смислу присутності є ідея інваріантності [9, 88]. А саме про те, що для того, щоб мати контакт з універсальними характеристиками світу (культури) не обов'язково залишати вузькі рамки певної інтервальної ситуації. Бо в ній поряд із внутрішньо-інтервальними рисами є й такі, які актуально виявляються. Залежно від того, який нас цікавить “місштаб присутності” людини, може змінюватися фокус локалізації. Ч. Мілош, описуючи життя Вільно, окреслював культурний простір “європейської свідомості”, можливий через причетність до організованих костюлом форм суспільного буття (католицькі релігійні об'єднання) [11, 91]: “Навчання в католицькій церкві – історія Церкви – історія Європи” [11, 95]. Водночас, у Вільно “майже кожна людина була іншою... одна жила у XX ст., друга – XIX, третя – XIV ст.” [11, 85]. Багато хто шукав способу “відгородитися від “часу глумливої потворності”, зміцнював фортечні мури довкола свого самотництва – не визнавав занадто багато критеріїв вартості, поширених у його епоху” [11, 201]. Отже, важливим стає “ефект присутності”, оскільки він передбачає співпричетність до цілого.

Ч. Мілош наголошує також на тому, що міста, як культурні цілісності, в яких перебуває суб'єкт, мають певні ознаки й характеристики. “Париж... С-Петербург. Немає спільної міри там, де люди по-різному розуміють своє місце на землі. Чи чеснота виражається терплячим формуванням пейзажу протягом сторіч, клопотанням біля виноградників, різьбленням дубових шаф... чи радше в раптових поривах волі, здатної підняти С-Петербург на болотах над Невою?” [11, 201].

Міська культура є важливим чинником формування особливої картини світу мешканців міст. “У певному сенсі я можу вважати себе типовим східним європейцем... його характерна риса характеризується відсутністю форми – зовнішньої і внутрішньої. Його достоїнства – ненаситність інтелекту, пристрасність у дискусії, почуття гумору, щирість почуттів, уява просторова чи географічна – походять з основного недоліку: залишається завжди недоростком, керує ним раптовий приплив або відплив внутрішнього хаосу. А форма здобувається у стабільних суспільствах”. Уся суспільна структура Франції була

цілком іншою ніж у Польщі. Як може шляхтич до кінчиків нігтів (чи спадкоємець його культури) порозумітися з міщанином до кінчиків нігтів? [11, 159].

У культурних нашаруваннях міського простору міститься структура соціоісторичного “поля”, його потенціали, рівні та інші характеристики. Завдяки такому баченню виокремлюються нові перспективи осмислення екзистенційного простору (таке *місце*, де виробляється людське у людині). Існування людини у місті має відповідну топологічну структурованість. Сам факт тяжіння особистості до того чи того часо-простору не означає, що є неможливим перехід із одного простору буття в інший. Утім такий “перехід” потребує спеціальної “технології”. Так, людина може “вписатися” у чужий побут органічно й не дуже (психологічна й життєва катастрофа). Перехід суб’єкта з одного простору в інший може супроводжуватися адаптацією, трансформацією тощо, а значить, через певні зміни у собі. Ці зміни можуть бути як поверховими, ситуаційними, так і глибинними, що стосуються психологічних й культурних характеристик особистості, та індивід може пережити життєву драму, ситуацію взаємного відторгнення особистості й соціального середовища.

Смисл завжди виникає на перетині, у “просторі зустрічі” суб’єктивного й об’єктивного, ідеального й матеріального. Також він може бути заданий ззовні, нав’язаний суб’єкту, а може сформуватися зсередини у результаті творчого акту, як замисел, як діяльність проектування, як самовираження творчого духу. Здійснення актів переходу від минулого до майбутнього, від потенційного до актуального потребують діяльності особливого типу. Такою діяльністю і виявляється проектування [8, 134 – 135]. Значимість проекту визначається його спроможністю збагачувати людську екзистенцію через потенційні світи, здатність до актуалізації можливого в дійсне [8, 147].

Для здійснення чогось вперше необхідна актуалізація певного типу ментальних структур людини. Це, передусім, здатність “вписуватися у ситуацію”, бути адекватним ситуації, вбудовувати свою діяльність в універсум інших діяльностей. Як зазначав М. Хайдеггер, сучасна людина у своїй діяльності намагається відповісти на виклики буття. Можливості людини для відтворення надаються, зокрема, через креативну діяльність.

З точки зору культурологічного підходу, *креативність* є атрибутом будь-якої розвиненої людської дії. У роботі “Креативність дії” Х. Йоас викладає основи прагматичної теорії дії. Його головна ідея полягає в тому, що до домінуючих в соціальних науках моделей раціональної та нормативно-орієнтованої дії слід додати третю модель, що відображає креативний характер людської дії. Автор припускає, що теорії дії, які стосуються інтенціональності, індивідуальної автономії наявного суб’єкта і інструменталізації тіла. Мета – розкрити зміст і врахувати креативний характер людської дії. Це важливо для адекватного розуміння сучасності, створеної людськими діями [4].

Культура творчості стає необхідною умовою для того, щоб вибудувати життя міського середовища продуктивно. Актуальними стають форми самовираження, реалізації особистісного творчого потенціалу. Ч. Лендрі у своїй книзі “Креативне місто” зараховує до “творчого класу” не тільки художників і тих, хто займається художнім бізнесом безпосередньо, а й усіх тих, хто пов’язаний з ними, нехай і не на ключових рівнях: і соціальних працівників, і бізнесменів, і вчених, і держслужбовців [10].

Креативне місто стає творцем нового типу простору, де люди не тільки живуть і займаються різноманітною діяльністю, але й створюють новий тип відносин, нову багатовимірну структуру суспільства. Ці нові відносини виражаються в системі розселення всередині міста, створення нової міської топографії, що відображає різноманітні форми соціокультурної комунікації. По мірі розвитку постіндустріального інформаційного суспільства екстенсивне зростання міст практично припиняється. На основі високих технологій у високорозвинених і процвітаючих країнах на місці кам’яних джунглів у новому тисячолітті проєктуються неантагоністичні агломерації міських кварталів, промислових та аграрних зон, паркових та природних територій, які будуть відображати принципово новий тип людського поселення.

Парадигма розвитку мегаполіса неминуче пов’язана зі зміною установок – зі споживацьки орієнтованого перетворення зовнішнього середовища на перетворення внутрішнього середовища: цінностей, мотивацій, пріоритетів, тобто гуманітарної культури. Йдеться про культурні трансформації: перетворення мешканців міста з простих споживачів послуг культури в актив-

них суб’єктів, носіїв потенціалу креативного розвитку міста. “Просторова зацікавленість”, як ознака свідомості людини, виявляється у таких характеристиках європейських міст, як турбота про своє оточення, потреба в комфорті не тільки своїх квартири, будинку, але й того, що зовні, за їхніми межами, потреба в комфортності міського середовища.

Образ “творчого міста”, що з’явився з кінця 1980-х рр., став певним закликком до відкритості. Під його впливом змінюється організаційна культура. Ідея полягала в тому, що в будь-якому місці закладений більший потенціал, ніж здається на перший погляд. Творчість тут передбачає такі аспекти, як інтелект, винахідливість і навчання. Якщо у промисловому місті люди скоріше схильні до цінностей виробництва та ефективності, то в креативному – самовираження. По всьому світу більше ста міст зараз називають себе “креативними”, вкладаючи в це поняття, не лише розвиток мистецтва, й творчого середовища загалом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У філософсько-антропологічній перспективі феномен міської культури розглядається через процес самопроекування людини. Місто постає своєрідним осередком культурного перетворення – від несвободи до свободи. “Мистецтво жити” у місті визначається у діапазоні: від об’єкта, який змінюється під впливом міських культурних умов, до активного суб’єкта, який своєю діяльністю змінює середовище навколо себе. Актуалізується мета самопроекування – заміна пасивного ставлення до навколишнього простору на інтенсивну культуру, що передбачає напружену активність. Така світоглядна стратегія намагається “дістатися” до творчої свободи особистості.

Включення до культурної урбаністики філософсько-антропологічної проблематики дає можливість здійснювати конкретну дослідницьку роботу з реконструкції, критичного аналізу і навіть проектування культурного простору. Така перспектива детально нами не проаналізована, а лише окреслена як можливий напрям подальших досліджень. Теоретичною основою для них може стати концепція “конструктивної” суб’єктивності.

Література

1. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 21 – 29.
2. Горбунова Л.С. Динаміка поняття часу в контексті культури переходу: від філософії життя до постнекласики в науці // Практична філософія. – 2005. – № 2. – С. 65 – 73.
3. Демська-Будзуляк Л.М. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2009. – Т. 118. Вип. 105. – С. 11 – 16.
4. Йоас Х. Креативность действия / пер. с нем. – СПб. : Алтейя, 2005. – 320 с.
5. Карповець М. Філософсько-антропологічне осмислення міста як світу людського буття // Наукові записки. Сер. Філософія. – Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – Вип. 6. – С. 28 – 37.
6. Коган Л.Б. Лечение городом // Городское управление. – 2003. – № 6. – С. 2 – 9.
7. Комплексна стратегія розвитку Львова 2012 – 2025 (Проект) / Львівська міська рада, Інститут міста. – Л., 2012. – 114 с.
8. Кримський С. Запити філософських смислів. – К. : Парапан, 2003. – 240 с.
9. Лазарев В., Брюс А. Литгл. Многомерный человек. Введение в интервальную антропологию. – Симферополь : СОНАТ, 2001. – 264 с.
10. Лэндри Ч. Креативный город. – М. : Изд. дом “Классика-XXI”, 2011. – 399 с.
11. Мілош Ч. Родинна Європа / пер. з пол. Л. Стефановської, Ю. Издрик. – К. : Дух і літера, 2007. – 384 с.
12. Препотенська М. П. Антропология міста. НОМО URBIS // Мультиверсум: філософський альманах : збірник наукових праць. Вип. 66 / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; відп. ред. В. В. Лях. – К. : Український Центр духовної культури, 2007. – С. 43 – 53.
13. Тарасюк Л.С. Реалізація, об’єктивація, актуалізація та ініціація як етапи розгортання креативності в культурі // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 1. – С. 64 – 69.
14. Тыхеева Ю.Ц. Человек в городском пространстве: Философско-антропологические основания урбанографии : автореф. дис. ... д. филос. н. – СПб., 2003. – 32 с.
15. Форрестер Дж. Динамика развития городов. – М., 1974. – 286 с.

16. Mumford L. The Culture of Cities. – New York : Harcourt Brace, 1996. – 586 p.

17. Hannerz U. Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology. – New York : Columbia University Press, 1980 – 378 p.

18. Schorske C. Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture. – New York : Vintage Books, 1981. – 354 p.

19. The European Culture Congress, 2011 : Final Press Release [Electronic resource] // Access mode: http://www.culturecongress.eu/en/pressroom/press_congress_summary.

Фесенко Галина. “Искусство жить” в городе: философско-антропологические аспекты проектирования культурного пространства. Анализируется феномен культурного пространства города в философско-антропологической перспективе через экспликацию на процесс самопроектирования человека. Определены формы культурного присутствия человека в урбанизированном пространстве в диапазоне “объективации-субъективации”. Доказана необходимость формирования культурной платформы современного города на основе креативных технологий.

Ключевые слова: урбанистика, субъект, топос, темпоральность, креативность.

Fesenko Halyna. “Art of living” in town: aspects of philosophical anthropology for projection of cultural space. In this article the phenomenon of cultural space is analyzed in the philosophical and anthropological context. The article suggests the explication of the process to the human project. The forms of cultural being of a man in the urbanized space in the range of “objectivity-subjectivity” are outlined. The necessity of formation of the cultural platform for a modern city on the basis of creative technologies is grounded.

Key words: urbanization, subject, topos, temporality, creativity.